

VALNEA DELBIANCO

Filozofski fakultet, Pula

BIBLIJSKE ŽENE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI SREDNJEGA VIJEKA I RENESANSE

Autorica se u svome radu bavi temom biblijskih žena u hrvatskoj srednjovjekovnoj i renesansnoj književnosti te općenito položajem žene i društvenim odnosom prema slabijem spolu koji je uvelike određivao izbor književnih junakinja u razmatranome razdoblju. Hrvatska književnost i njezino društveno okruženje nisu u svemu slijedili model drugih naroda zapadne Europe koji pokazuje jasnu tendenciju višestoljetnog dvojnog pristupa ženi: ona se ili divinizira ili sotonizira. U hrvatskih srednjovjekovnih i renesansnih pisaca izbor biblijskih junakinja nije uvjetovan negativnim odnosom prema ženi i nema, osim poneke iznimke, njezine sotonizacije, dok je iznimno razvijen kult Djevice Marije, a ostale se junakinje biraju prema načelu uzoritosti i neporočnosti. Pristup ženi razlikuje se u srednjovjekovnoj hrvatskoj književnosti, u kojoj žena uglavnom šuti, od renesansnog pristupa, gdje se junakinja štuje jer je hrabra žena koja ili mijenja ili želi promijeniti svijet oko sebe.

Ključne riječi: biblijske junakinje, divinizacija i sotonizacija žene, srednjovjekovni i renesansni pristup ženi

Biblija je od najranijih stoljeća hrvatske književnosti pa do današnjih vremena vrelo literarnog nadahnuća. Ono se ogleda u svim književnim žanrovima, a predmet zanimanja pisaca nisu samo teme vezane uz crkvene obrede ili vjerske blagdane već i biblijski junaci. Ovdje nas zanima tema biblijskih žena u hrvatskoj srednjovjekovnoj i renesansnoj književnosti. Tko su te junakinje naše starije, najprije anonimne a potom autorske, književnosti i o čemu je ovisio njihov izbor? Prije odgovora na ovo pitanje valja se zapitati kakav je odnos prema ženi u europskome društvu u razmatranome razdoblju?

Ženi se pristupa dvojako: ili je to nježan odnos i potpuna divinizacija, naime u srednjem se vijeku najviše pjeva o Djevici Mariji, a neće je zaboraviti ni renesansa, u kojoj će pjesnici ipak više uzdisati za lijepom i uzoritom

svjetovnom gospojom i voljeti je kao svoju *madonnu*, ili do izražaja dolazi odbojnost i sveopća sotonizacije žene.

Zašto se muškarac tijekom povijesti bojavao slabijega spola?

Jedna od dugo održavanih predrasuda bila je oslikavanje srednjega vijeka kao mračnog i neukog razdoblja ljudske civilizacije, pa je u usporedbi s njim početak ranonovovjekovlja s humanizmom i renesansom označavan kao njegova suprotnost, simbol novoga i naprednoga. U tome kontekstu bismo očekivali da s razvojem tiskarstva, širenjem humanističkog obrazovanja i nastankom brojnih djela umjetnosti i književnosti, mnoga društvena pitanja tog novog doba daju sasvim drukčije odgovore, pa i kad je riječ o odnosu društva prema ženi. Međutim, povijesne činjenice nam potvrđuju da se dvojni srednjovjekovni pristup ne samo nastavlja u renesansi nego čak i jača njegova negativna strana.

Zanimljivu je tezu dao francuski povjesničar Jean Delumeau (Delimo 1987:424), koji smatra da su korijeni muškarčeva straha od žene brojniji i složeniji nego što je to mislio Sigmund Freud, koji ga je svodio na strah od kastracije i utvrdio da je žena muškarcu stalna zagonetka i vječna proturječnost: ona želi da on bude heroj, a pritom ga nastoji zadržati u kući, spremna na prezir ako joj podlegne. Delumeau upozorava na temeljnu dvosmislenost žene kao bića koje daje život i navješćuje smrt, što se osjećalo stoljećima, a izražena je osobito u kultu boginje-majke. Zemlja majka je trbuh koji hrani, ali i carstvo pokojnika, smješteno ispod zemlje ili u dubokoj vodi. Nije stoga čudno što su u mitologiji tako brojna imena boginja smrti i ženska čudovišta: "Majka ljudožder [reč je o Medeji] ličnost je toliko univerzalna i toliko stara koliko i sam kanibalizam, stara koliko i čovečanstvo" (isto:426) naglašava Delumeau i dodaje da se u pozadini optužbi koje su u Europi od XIV. do XVII. stoljeća iznošene protiv vještica, a prema kojima su ubijale djecu da bi ih dale Sotoni, nalazio, u nesvjesnom, taj prastari strah od ženskog demona koji ubija novorođenčad. Među zastrašujućim ženama ovaj francuski povjesničar spominje Amazonke, koje jedu ljudsko meso, starorimske Parke ili starogrčke Mojre, koje ljudima donose smrt, Kirku, koja krade muškarčev identitet te užasne i lude osvetnice Erinije, čije se ime Grci nisu ni usuđivali izgovoriti.

Žena je za muškarca fatalna, ona je "divno zlo, kobno uživanje, opaka i varljiva" (isto:428), ali i glavni krivac za zemaljski grijeh, nesreću i smrt. Biblijska Eva počinila je iskonski grijeh jer je jela zabranjeno voće, a potom je i Adama navela da zaboravi Božje upozorenje, kriva je i Pandora, koja je otvorila kutiju u kojoj su bila zatvorena sva zla. Kao da je čovjek tražio krivca za patnju i nestanak zemaljskog raja pa je našao ženu. Delumeau naglašava da strah od žene nije izum kršćanskih asketa, ali je istina da ga je kršćanstvo "vrlo rano uklopilo u sebe i da je zatim mahalo tim strašilom sve do praga XX. veka" (isto:428).

Ideja o ravnopravnosti među spolovima, o kojoj se govori u svim četirima Evanđeljima, nije zaživjela u svakodnevnom životu, već su prihvaćeni oni dijelovi Biblije u kojima se ženi savjetuje bezuvjetna pokornost mužu, koji je njezina "glava" i "spasitelj" njezina tijela. Žena mora stalno nositi crninu, biti ogrnuta plaštem i živjeti u kajanju kako bi se iskupila za krivicu što je ljudski rod gurnula u propast. Prva žena dodirnula je Sotonino drvo i prekršila zakon božanski. Tako je srednji vijek pod snažnim utjecajem kršćanstva izgradio dvostruki pristup slabijem spolu: uz ženu se vezivao muškarčev strah od njezinih zavodničkih moći, a kao suprotnost tjelesnoj napasti, koju ona predstavlja, veličalo se njezino djevičanstvo.

Od XII. je stoljeća, širenjem prosjačkih redova, propovijedanje u Europi postalo sastavnim dijelom svakodnevnog života, a nakon protestantske i katoličke reformacije još je više narasla njegova uloga. Propovijedima se dijelom može pripisati širenje straha od "dijabolične" žene koja je predodređena za zlo i koja je Sotonin mamac za privlačenje muškarca u pakao. Žena je i za svećenike predstavljala opasnost pa je ispovjednicima savjetovano da ne primaju tašte žene koje ukrašavaju svoje tijelo nakitom, odjećom i šminkom, već samo one koje na glavi nose skroman veo. Ovakav odnos prema ženi potvrđuje, iako je riječ samo o jednom sačuvanom primjeru, i hrvatska srednjovjekovna književnost s poznatom pjesmom protiv žena koju je zapisao anonimni glagoljaški svećenik, naslovljenoj *Ženska ljubav* i uvrštenoj kao "četvrti kapitol" u moralno-didaktičko prozno djelo *Cvjet vsake mudrosti* u *Tkonskom zborniku* iz prvih desetljeća XVI. stoljeća, čiji je izvornik, talijanski moralistički spis *Fiore di virtù*, nastao vjerojatno tijekom XIII. stoljeća. U pjesmi se doslovno slijedi sljedeći dio Biblije:

Otkrih da ima nešto gorče od smrti – žena, ona je zamka, srce joj je mreža, a ruke okovi; tko je Bogu drag, izmiče joj, a grešnik je njezin sužanj (*Biblija* 1996:640).

Glagoljaški svećenik kroz 24 osmerca ponavlja biblijsku usporedbu žene s morskom mrežom ili gorskom zamkom i izražava sav nakupljeni dugovječni muškarčev strah od žene, čija zavodnička moć ljude vodi ravno u propast. Pjesma je sastavljena kao optužba za žensku prevrtljivost, njezinu zavodljivost i nevjeru, dakle, osobine koje su, kako misli ovaj glagoljaš, uzrok zla na ovome svijetu:

Čuj se vsaki moćno žene
kako ljute zale zmije
navlastito redovnici
ki ste božji službenici.
Ne imij s ženom ča činiti,
ako nećeš zlo imiti.
Veće žena zlobe umi
nego djavli vsi pakleni. (...)
Kad očima nju pogledaš
Napasti se tada podaš.

Š njom kad budeš govoriti,
tada budeš vas goriti.
Kad ju rukom ti ustiskaš
razum zgubiš, pamet nimaš.
Š njom kad budeš uzlegati,
ne da t' s mirom počivati
ter te često vele budi,
jer ju vžiže oganj hudi.
Ojme žene, hudo blago,
ko nî Bogu vele drago.
Kolika se zala čine
po vsem svitu cića žene.

(Štefanić 1969:434-436)

Negativna strana muškarčeva odnosa prema ženi dolazi do izražaja u kulturi zapadne Europe i u renesansi, koja nije umnogome promijenila dvojni odnos prema ženi u odnosu na prethodna stoljeća, pa se osim primjera njezine divinizacije i u ovom razdoblju često nailazi na isticanje žene kao sinonima za zlo. Zanimljiv je podatak Jeana Delumeaua da je i na francuskim renesansnim bakrorezima uočljiva polarizacija u pristupu ženi, pa je prikazuju čas u povoljnom, čas u nepovoljnom svjetlu. Kad ženske figure personificiraju plemenite osobine

one nikada nisu obučene po modi XVI. veka, i najčešće su gole ili obučene u široku haljinu po antički, a katkada postavljene na pijedestal ili okružene idiličnim pejsažem. Naprotiv, kada otelotvoruju zlokobne alegorije, onda one nose odeću toga vremena i uklopljene su u svakodnevnu okolinu. Tako je čestita žena izbačena izvan stvarnog, dok je zla žena u stvarnost uključena u punoj meri (Delimo 1987:472-473).

Ovaj povjesničar navodi i primjer iz jednog popularnog francuskog renesansnog bakropisa, gdje se poroci prikazuju uglavnom kao ženski likovi. Jedino je škrtost predstavljena u muškom liku (čovjek koji broji zlato). Šest ostalih poroka pripisano je drugomu spolu: Proždrljivost je žena koja spava na slami kraj magarca, srdžba žena koja ubija dijete – a iza nje gori grad, oholost je bogato odjevena plemkinja, koja se ogleda u zrcalu, a kraj nje stoji paun, zavist je stara, ružna i gola žena. U pozadini se slike vidi Sotona, koji nago vještava Strašni sud.

Kakav odnos prema ženi otkriva hrvatska srednjovjekovna književnost? Odgovor na ovo pitanje pokušat ćemo dati na nekim primjerima tekstova i njihovim junakinjama, među kojima prevladavaju biblijske žene.

Najomiljeniji je lik brojnih srednjovjekovnih tekstova hrvatske književnosti Blažena Djeвица Marija ili Majka Božja. O Mariji, simbolu nježnog materinstva, pjevalo se kao majci Kristovoj, odvjetnici i zaštitnici ljudi pred Bogom. Iz XIV. stoljeća sačuvana je u glagoljaškom tekstu *Pariškog zbornika* pjesma *O Marija, Božja mati*, a dio iste pjesničke zbirke je i *Pěsan od muki Hrstovi*, u kojoj se prikazuju Isusove muke i žalost Marijina.

Najstariji pjesnički tekst, pisan latinicom na hrvatskome jeziku u kojem se slavi uzvišenost i dostojanstvo Marijino, je *Šibenska molitva* ili *Gospina pohvala*, zapisana sredinom XIV. stoljeća. U ovoj je pjesmi ona je "mati... utišenje... veselje... izbavljenje... utočište... ufanje... pomoćnica i kraljica... život i otvorenje vrat rajnih..." (Hercigonja 1975:178). Bogorodici je posvećena pjesma iz latiničkog rukopisa iz XV. stoljeća (koji se čuva u Nacionalnoj biblioteci u Beču) *Danu se svi ponizimo*, a čije dijelove nalazimo u *Vinodolskom zborniku* iz XV. stoljeća. U hrvatskom se narodu Djeva Marija slavi uz Isusovo rođenje u božićnoj pjesmi *Va se vrime godišća*, a najstariji tekst ove drevne kolede, parafraze latinske pjesme *In hoc anni circulo*, sačuvan je na glagoljici u *Petrisovu zborniku* iz XV. stoljeća. U glagoljskom tekstu *Tkonskog zbornika*, s početka XVI. stoljeća, nalazimo osmeračku pjesmu *Spasi Marije, Tvojih vernih*, u kojoj se poziva Marija da izmoli od svoga Sina spas naroda od turske sile, odnosno od kazne božje koja je zadesila grešan narod:

(...) ditca cvile
 cíc žestoke turske sile,
a kudgode gdo putuje
 nad dražimi narikuje; (...)
Pomoli se, majko, sinu
 sluge tvoje da ne zginu.
(Štefanić 1969:383)

Pjesma o Djevici Mariji sačuvana je i u latinskome izdanju tzv. *Osorsko-hvarske pjesmarice* iz 1530. godine:

Zdrava divo od milosti,
ka si puna vse radosti,
 nebeska cesarice.

Prid vsega svita stvoren'jem
ti si nebeskim odluč'en'jem
 da grišnikom ufan'je.
(isto:379)

I hrvatska srednjovjekovna legendarna proza njeguje Marijin kult. Otvaranje hrvatske književnosti zapadnoeuropskim izvorima od druge polovice XIV. stoljeća utječe na nastanak brojnih tekstova Marijinih mirakula u kojima je glavni motiv Marijino spašavanje čovjeka od grijeha, a među junacima kojima pomaže njezina milost nalaze se i brojne grešne i pobožne žene. Priče o Marijinim čudesima nalazimo rijetko u latiničkim tekstovima, dok su znatno češće u glagoljaškim neliturgičkim rukopisnim zbornicima s kraja XIV. i iz XV. stoljeća, *Ivančičevu*, *Vinodolskom* i *Petrisovu*. Iz ovog posljednjeg spomenut ćemo poznatu priču o čovjeku koji je zbog novca htio dati vragu vlastitu ženu, a nju čudom, zbog njezinih ustrajnih molitvi, spašava Marija uzevši ženino obličje, dok vrag bježi jer je u Mariji prepoznao majku onoga

koji ga je iz nebesa protjerao u tamu. U hrvatskom srednjem vijeku vrlo su popularne i legende-mirakuli: *Djevojka bez ruku* s motivom nevine i progonjene djevojke koju spašava Marija i *Djevojka bez očiju*, gdje slavna «dēva» pomaže djevojci da se odupre grešnom životu. Najpoznatija i najveća zbirka Marijinih legendi (sadrži šezdeset jednu legendu), *Mirakuli slavne dēve Marije*, tiskana je glagoljicom u Senju 1507. ili 1508. godine. Riječ je o prijevodu talijanske zbirke *Miracoli della gloriosa Vergine Maria* prema predlošku njezinih mletačkih izdanja iz 1490./1491. i 1496. U svojoj studiji o senjskim Marijinim mirakulima Ivanka Petrović naglašava važnost hrvatskog prijevoda te knjige:

Ta najuspješnija i najpopularnija talijanska zbirka Marijine legende i jedan od najvećih književnih ostvaraja evropske marijinske literature obogatila je hrvatsku književnost velikim brojem novih, vrhunskih marijinskih tema i tekstova, i time je učinila pravim sudionikom evropske književnosti Marijinih mirakula. (...) Pa iako je zbog nekih njezinih prijevodnih, jezičnih i stilskih, slabosti literarna vrijednost hrvatskih Marijinih mirakula na strani starijih, zborničkih rukopisnih tekstova, posebice onih u *Ivančičevu* i *Petrisovu zborniku*, senjska knjiga Marijinih mirakula ostaje jedno od najvećih djela hrvatske legendarne književnosti, zapravo najautentičniji, a možda i najznačajniji legendarij hrvatskog srednjovjekovlja (Petrović 1984:190).

Marija je nezaobilazan lik hrvatske pasionske drame od njezine najranije faze, kao što je to u dijaloškoj pjesmi *Prigovaranje Blažene Dive Marije i križa Isusova*, koja je kao motiv postala sastavnim dijelom naših pasionskih tekstova, a sačuvana je u *Trogirskoj pjesmarici* s kraja XVI. stoljeća. U toj pjesmi majka tužno moli križ da joj vrati Sina, ali on to odbija jer će umrijeti da bi iskupio svijet od vječne smrti. Uskrsna pjesma *Tri Marije hojahu* (Marija Magdalena, Marija Jakovljeva i Salome, koje su pošle na Isusov grob da bi njegovo tijelo namazale dragocjenom mašću) nastavlja se motivima na dramu *Usksnuće Isusovo*, sačuvanoj u glagoljskom *Tkonskom zborniku* iz XVI. stoljeća. U dramatizirane muke Isusove uklapa se i dijaloška pjesma *Plač Marijin*, koju nalazimo u *Rapskoj pjesmarici* iz XV. stoljeća. Riječ je o misteriju koji se slavio na Veliki petak i pozivao na suosjećanje s Marijom i njezinom tugom. *Pazinski odlomci* s početka XIV. stoljeća, najstariji glagoljski tekst o, kako je na zapadu nazivan, *Tranzitu Bogorodice* ili u slavenskim književnostima *Uspen'je* (usnuće) *Bogorodice*, svjedoče o smrti ove svetice, koju Sin uzima u Kraljevstvo nebesko, a za njom mnogi žale jer je ona "milostiva na grešnici i na nevoljne" i "blagoslovljena v ženah".

Osim Bogorodice, iz opsežnog repertorija glagoljaško nabožnopri-povjedne proze u hagiografskim legendama hrvatskoga srednjovjekovlja izdvajamo još jedan biblijski lik žene – Mariju Magdalenu, poznatu javnu grešnicu iz Evanđelja, koja je svojom kosom umila Isusu noge, pratila ga na njegovu putu do Kalvarije, tugovala podno križa. Marija Magdalena je trećeg

dana nakon njegove smrti s drugim dvjema Marijama nosila mirodije i pomast za pomazanje Isusova tijela i s njima ugledala prazan grob. Ona je prva dojavila Kristovim učenicima vijest o njegovu uskrsnuću. Nakon što je mnoge obratila na kršćansku vjeru, provela je tridesetak godina u pustinji, posvetivši se molitvi i samoći, živeći od nebeske hrane kojom ju je hranio anđeo (*Leksikon...* 2000:425). Priče o ovoj grešnici i svetici čuvaju dva glagoljska teksta iz *Ivančičeva* (kraj XIV. ili početak XV. st.) i *Žgombičeva zbornika* (XVI. st.), a još jednu legendu o životu i čudesima sv. Marije Magdalene nalazimo i u latiničkoj prozi iz prve polovice XVI. stoljeća.¹

Uz biblijske su žene u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti omiljenom temom i starokršćanske junakinje, djevice i mučenice, čiji primjeri ovdje mogu poslužiti kao dodatni pokazatelji odnosa prema ženama u srednjovjekovnoj hrvatskoj književnosti. Jedna od njih je Katarina Aleksandrijska, o kojoj legenda priča da je prije svoga krštenja usnula san u kojem je vidjela Djevicu Mariju kako drži na rukama dijete Isusa, a On Katarinu nije htio uzeti za svoju službenicu jer nije bila dovoljno lijepa. Nakon krštenja Isus joj se opet ukazao u snu i uzeo je za svoju nebesku zaručnicu:

Stavi joj prsten na ruku, ona ga nađe na ruci kad se probudila. Nosila je taj prsten do kraja života (Petrović 1984:354).

Legenda o svetoj Katarini sačuvana je u latiničkom rukopisu *Korčulanske pjesmarice* s kraja XV. stoljeća, koji je nekad bio vlasništvo redovnica u samostanu sv. Marije u Zadru. Katarina, Kristova zaručnica i zaštitnica djevojaka, "divica izvrsitom i jedinom lipostju narešena" (Štefanić 1969:275), propovijedala je vjeru u Isusa, a njezin je protivnik bio car Maksimin II., koji je odlučio iskorijeniti sve kršćane. Katarina je pokušala nagovoriti cara da promijeni svoju odluku, propovijedajući kršćanski nauk s takvom gorljivošću da je obratila i najuglednije filozofe njegova carstva. "Cesar" muči Katarinu u tamnici glađu kako bi je pokorio, ali njoj su pomagali anđeli i donosili joj hranu, a svojom je čvrstom vjerom utjecala i na caricu pa je car dao objema odsjeći glavu.

Hrvatski srednjovjekovni tekstovi svjedoče i o popularnosti Margarete, kćeri poganskog svećenika, o kojoj govori prikazanje *Muka svete Margarite*, sačuvano u više prijevoda i adaptacija a među autorima jedne od njih spominje se i Marko Marulić. Ovu latinsku legendu o Margaretinoj muci i smrti nalazimo u proznim i stihovanim glagoljaškim tekstovima *Pariškog zbornika* iz 1375. godine i *Oxfordskog zbornika* s početka XV. st., a dramaturgiju *Muke* u latiničkim rukopisima, od kojih je najstariji rukopis firentinske biblioteke Laurenziane, nastao na prijelazu XV. i XVI. stoljeća. Margareta je

¹ Ovu legendu izdvaja Ivanka Petrović, uz napomenu: "Legendarni tekstovi naći će se, čini se, u većem broju, što će, ipak, potvrditi tek buduća istraživanja, u latiničkoj prozi prvih desetljeća ili prve polovice 16. stoljeća, u skupinama tekstova koje je Josip Hamm nazvao 'hrvatskom prozom Marulićeva vremena'" (Petrović 1984:189).

kao omiljeni književni lik preuzeta iz legende o antiohijskoj mučenici iz III. st. koju je na kršćanstvo obratila dadilja. Jednog je dana ona "upala u ruke gusarom" jer je tu mladu pastiricu spazio carski upravitelj koji se, zanesen njezinom ljepotom, želi s njome oženiti. Margareta odbija ženidbenu ponudu jer je zaručena za Isusa Krista. Upravitelj je htio mukama promijeniti njezinu odlučnost, ali ona je ostala postojana. Tada je bačena u tamnicu i tu joj se ukazao vrag u obličju zmaja koji ju je, rigajući vatru, htio prestrašiti. Margareta se, na koljenima, pomolila i učinila znak križa na prsima. Zmaj je na to proguta, no križ što ga je svetica stavila na prsa počne sve više rasti te prepolovi tijelo nemani, a ona ostane neozlijeđena. Margaretina vjera i njezina spremnost da zbog nje izdrži najveće muke, zadivila je ljude pa se tisuće njih obratilo na kršćansku vjeru. Kako bi to spriječio, upravitelj naređuje njezino pogubljenje. Redovito se sv. Margareta u ikonografiji prikazuje sa zmajem kojega gazi nogama ili stoji neozlijeđena kraj njegovih otvorenih ralja. Često u ruci drži križ i nosi krunu i mučeničku palmu. Zaštitnica je seljaka, štiti žene pri teškom porođaju jer je na putu prema stratištu molila Boga da spomen na nju bude od pomoći ženama u porođajnim mukama. Margareta je primjer još jedne ustrajne kršćanke, žene koja se odrekla vlastita tijela i s lakoćom trpi najveće muke. Njezin krvnik ne uspijeva dovršiti svoj naum i oduzeti joj život jer je golubica oslobodila svetičino tijelo i dušu, okrunila je i prenijela na nebesa.

Među najstarijim hrvatskim apokrifima sačuvan je glagoljski odlomak iz XIII. stoljeća *Djela Pavla i Tekle*. Prema legendi, Tekla je mlada djevojka koja je postala gorljiva kršćanka i Pavlova sljedbenica. Preživjela je mnoga mučenja, a pratio ju je glas čudotvorne iscjeliteljice. Vjerovalo se da njezine moći potječu od njezina djevičanstva, a kada su ga Teklini progonitelji htjeli oskrnaviti, pobjegla im je u pećinu koja se pred njom otvorila. Naš glagoljski odlomak završava prizorom kada Teklu bace pred lavicu koja joj, umjesto da je rastrga, liže noge.²

Ali, vratimo se biblijskim junakinjama i apokrifima u kojima se uzbudljivo govori o životu Djevice Marije, Veronike, Eve. Život prvih ljudi i njihova sudbina nakon izgnanstva iz raja, osobito Evin grijeh (naš je anonimni autor naziva "Eugom"), bile su česte teme ne samo srednjovjekovnih apokrifa već ih u ovoj vrsti tekstova nalazimo i u kasnijim razdobljima. Takav je hrvatski prijevod latinskog apokrifa *Vita Adae et Evae* (*Život Adama i Eve*), koji je sačuvan u dvama glagoljskim rukopisima, u *Žgombićevu zborniku* iz XVI st. i *Fatevićevu zborniku* iz XVII. st.

² O popularnosti "divica" i mučenica u starijoj hrvatskoj književnosti svjedoči i knjiga Fausta Vrančića *Život nekoliko izabranih divic*, tiskana 1606. godine u Rimu. Pretisak djela, s komentarima, objavljen je u ediciji "Knjižnica Bašćina" (ur. J. Lisac), Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", Šibenik, 1995. godine.

Djevica Marija je i u hrvatskom humanističko-renesansnom razdoblju književna junakinja, ali sada nije više samo divinizirana žena koju je srednji vijek opisivao biblijskom retorikom već je bliža čovjeku i umnogome podsjeća na "gospoju" iz petrarkističkih kanconijera. Ljubav prema Bogorodici i ljubav prema idealnoj gospi gotovo su istovjetne. Marijanskim motivima nije odolio ni veliki splitski humanist Marko Marulić, koji prevodi na latinski završnu kanconu *Vergine bella* iz Petrarčina *Kanconijera – Ad Virginem Beatam* i objavljuje je na kraju svog *Evangelistara* tiskanog u Mlecima 1516. godine. Mariji posvećuje i dvije svoje pjesme: *Divici Mariji* (naziva je "božja nevistica") i *Od uzvišen' ja Gospina*, koja je nadahnuta hvalospjevom Marije iz Lukina evanđelja (Lk, 1, 46-55). Osim *Prikazanja života Svete Margarite, divice i mučenice*, za koje se pretpostavlja da je Marulićevo djelo, valja spomenuti i *Tumačenje svarhu Zdrave Marije* te *Mirakul mnogo lip koji učini Blažena gospe od kriposti S. Ruzarija*, što jasno pokazuje da slavni Splitski nastavlja hrvatsku srednjovjekovnu glagoljašku književnu tradiciju.

Hrvatskog glagoljaša popa Martinca, koji u *I. Novljanskom brevijaru* piše *Istoriju vdove Ijuditi* iz XV. stoljeća, opisujući njezinu ljepotu i hvaleći njezine duhovne vrline, slijedi Marko Marulić u svom biblijsko-vergilijanskom epu *Judita*, napisanom 1501. i objavljenom 1521. godine. Splitski "krstjanin spjevalac" opjevava svoju junakinju prema predlošku starozavjetne *Knjige o Juditi*, koja govori o židovskoj udovici i skromnoj kršćanki čija je hrabrost spasila njezin narod i grad Betuliju od asirske vojske i neprijateljskog vojskovođe, oholog i taštog poganina Holoferna. Marulić je Juditi namijenio drukčiju ulogu od one koje su uobičajeno imale srednjovjekovne književne junakinje. Ona ne čeka da se dogodi čudo i nije žena koja mora dokazati svoju nepokolebljivost ustrajavanjem u vjeri bez obzira na to koliko bila mučena. Judita je djelotvorna junakinja, ona odlučuje o sudbini svog naroda, pa kad može takav podvig učiniti nekakva udovica (naravno, uz Božju pomoć), jasno je da Marulić svom narodu pokazuje da se može oduprijeti Turcima, koji su u njegovo doba već nadomak Splita. Ali, prvi ep na hrvatskome jeziku, *Judita*, nije nastao samo kao poučni tekst već stoga jer je njegova tematika bliska piščevu svjetonazoru. Naime, Maruliću je draže da bude "Dante hrvatskog jezika" pišući ep o starozavjetnoj junakinji nego da pjeva, kao naši petrarkisti, o idealnoj svjetovnoj ženi. Ovaj pjesnik itekako pazi na Juditinu tjelesnu "neockvnmjenost" i duhovne vrline, on je vjeran onomu dijelu biblijskog učenja koje napominje da udovice treba poštovati, ali samo one koje su to "zaista". Prema Bibliji, uzorna udovica živi sama, pouzdaje se u Boga, odana je molitvi dan i noć, a ako se odaje lagodnu životu – živa je već umrla jer je pogazila prvotnu vjernost. To u svojoj posveti *Judite* naglašava Marulić, pišući don Dujmu Balistriliću:

Privračajući ja pisma starog Testamenta namirih se na historiju one počtene i svete udovice Judite (Marulić 1998:80).

Ipak, Marulićeva Judita nije više samo biblijska ili tipična srednjovjekovna svetica već i renesansna *donna*, svjetovna žena nove petrarkističke lirike kojoj pjesnik pridaje attribute kraljevske ljepote. Ona je zanosna zavodnica koja kao da je izašla iz nekog petrarkističkog kanconijera ili dolcestilnovističkog soneta, ona je plod nove humanosti, živa i neposredna, pred čijom, od Boga danom ljepotom muškarac mora zanijemiti:

Kad ju je vidio, s parvoga pozora
ranu je oćutio ljubvena umora;
Staše kako gora, sobom ne krećući,
oči ne zatvora, k njoj ih upirući.

(isto:128)

Amorova strijela smrtno je ranila Holofernovo srce i on može samo oćutjeti ljubavnu bol. Ali, asirski vojskovođa neće umrijeti od ljubavi, on je samo na trenutak žrtva neoplatonskog mita tjelesne ljepote koja je potvrda nazočnosti božanskog u zemaljskom svijetu. Holofernovu stvarnu smrt, a ne smrt srca, donosi Judita jer on mora biti kažnjen zbog svojih grijeha: bahatosti, bluda, hedonizma te sile koju koristi da bi zauzeo Betuliju. Zbog toga njegova smrt nije grijeh već bogougodno djelo.

Marulić bira iz Biblije priče o ženama koje žive u društvu u kojem pravila određuju muškarci, ali one ipak mijenjaju taj svijet. Takva je Judita, ali i glavna junakinja biblijske legende koja je nadahnula njegovu manje slavnu poemu, *Historija od Suzane*, gdje pjesnik parafrazira događaje vezane uz život proroka Danijela i njegova spašavanja Suzane, lijepe i ljupke žene, od kamenovanja. U Marulićevu djelu koje je nastalo nakon *Judite* i do XIX. stoljeća nije objavljeno, sudi se ženi koju su dva pohotna starca, nakon što je Suzana odbila da im se poda, lažno optužila da je, kupajući se naga u svom vrtu, izvršila preljub s nekim mladićem. Kada se, zahvaljujući Danijelu i njegovu ispitivanju staraca, otkrije istina, lažni su svjedoci kamenovani a Suzana oslobođena. U ovoj Marulićevoj poemi nema dramatike koju nudi sam motiv pa se sve pomalo pretvara u verbalno moraliziranje o istini i laži, predanosti Bogu i krivom svjedočenju. I Suzana je, poput Judite, prava ljepotica slična *vilama* naših petrarkističkih kanconijera. Pjesnik opisuje njezinu zanosnu ljepotu, bijeli vrat, crne oči, milu glavicu, njezine obrve i kosu, rumena usta, snježne i grimizne obraze, njezino vitko tijelo, ali ona je i kreposna, neporočna i mudra:

Svak joj se čuđaše, govore: krasnije
od nje da ne znaše. Hći biše Helkije.
Bile biše šije, a crnih očiju,
glavice milije ner ti reć umiju.
Obrvi ter vijju, nad kimi staše val,
ako reći smiju, Bog biše upisal.

Tko bi nadaleč stal, rekao bi: rumen cvit
od ust je nje procvat, ali ružice list.

(Novak 1997:203)

Osim Marka Marulića biblijskom je tematikom zaokupljen i najdugovječniji pisac hrvatske renesanse, Mavro Vetranović Čavčić, ne samo u svojoj religiozno-refleksivnoj poeziji već i u dramskim djelima, crkvenim prikazanjima: *Komedija od uskrsnutja Isukrstova*, *Posvetilište Abramovo*, *Od poroda Jezusova*, *Prikazanje kako bratja prodaje Jozefa*, *Suzana čista*.

U *Posvetilištu Abramovom* Vetranović se udaljava od srednjovjekovnih dramtizacija biblijskih priča i u svoje prikazanje unosi elemente pastorale i farse, a opisani svijet nije više neodređeni biblijski već stvarni seljački. Njegovo djelo polazi od priče o Abrahamovu pristanku da žrtvuje Bogu sina Izaka i noći u kojoj žrtva mora biti obavljena. Simboličko značenje Abrahamove žrtve tumači se kao prefiguracija Kristove žrtve na križu, a Izak koji na svojim leđima nosi drva za žrtvenik prefiguracija je Krista koji na leđima nosi križ na koji će biti razapet. Žrtvom se otkupljuju ljudski grijesi. Međutim, u Vetranovićevu prikazanju temelj priče je Sara, ostarjela majka i nekadašnja nerotkinja, te njezina muka. Dok Abraham pokušava molitvom utjecati na Božju odluku i izmoliti oprost za Izaka, ali se odmah zatim, u duhu biblijske priče i svog vremena, pokorava i miri sa sudbinom i odlučuje žrtvovati sina, Sara se budi usred noći u kojoj Abraham odvođi Izaka i naslućuje da se u odlasku muža krije veliko zlo. Ona tuguje za sinom kojeg je tako kasno začela:

O dragi moj sinče, dušice ljuvena,
gizdavi jeljenče od luga zelena!
tko mi te usplaši i s majkom razdijeli,
što majku ne utaži, da grozno ne cvijeli?

(Bogišić 1968:245)

Vetranovića, dakle, zanima Sarin nemir pa o njoj saznajemo znatno više nego iz Biblije u kojoj šuti. Ovdje je ona praznovjerna žena (njezine zle slutnje potvrđuje crna vrana koja grakće), vjernica koja se tješi molitvom i uzda u Boga, ali i svjetovna žena koja spominje "bilu pogaču", kolače, jaja, smokve, luk i mlijeko, pečeno meso, sir, med. Radnja ovog prikazanja, nakon sretnog povratka Abrahama i Izaka, završava, kao i u pastoralama, igrom i začinjnjem: u prisutnosti "svega puka domaćega", pastiri pozdravljaju "sviranjem i pojem", a Sara zahvaljuje družini te mudrim savjetima završava ovu dramsku priču.

Slična Marulićevoj Suzani je junakinja Vetranovićeva prikazanja *Suzana čista*, u kojem autor stavlja u središte pozornosti sam čin suđenja. Dakle, biblijskom se motivu ne dodaju novi elementi, ali se cijela priča aktualizira i prikazuje sa stajališta koje je našem autoru najzanimljivije. Rasprava o Suzaninoj krivnji kao da se vodi pred ondašnjim dubrovačkim sudom gdje se, kako to Vetranović daje naslutiti, ostavljalo prostora za sumnju u pravedno

suđenje. Naš pisac upozorava na nužnost zaštite nevinih, a isto tako oštro kritizira kler (Izak i Ilijakin su "stari popi i mahniti"), dok glavna junakinja govori o crkvenim glavarima i sucima kao o "soli koja se usmrđi". Susret muža Jojakima, koji je u kršćanskoj simbolici prefiguracija Marijina muža Josipa, i nepravredno optužene Suzane Vetranović je obojio tugom supruga koji će izgubiti ženu, osuđenu na smrt:

Kamo tvoj dobri glas, moj cvijete izbrani,
i tvoja slavna čas, s poštenjem ku shrani?
Bila si zrcalo svih djevic i žena,
gizdava ma hvalo, a sad si poražena.
Ti tako upade popovom u ruke,
ter pozna sve jade, žalosti i muke;
a ja sad ostaju bez tebe nebavac
u tuzi i vaju ucviljen udovac...

(Novak 1977:276)

U starokršćanskoj se ikonografiji motiv Suzane često simbolički prikazuje kao janje među vukovima, a u srednjem vijeku ona predstavlja pobjedu pravde i istine. Vetranoviću je važno, kao i Maruliću, da je Suzana primjer hrabre žene koja, uz Božju pomoć, dokazuje svoju nevinost, a on je spašava jer se u njega uzdala. Oba se autora koriste ovim biblijskim ženskim likom da bi progovorili o svojoj svakodnevnici i izrazili sumnju u pravednost onih koji su zaduženi za zaštitu pravnog poretka u društvenoj zajednici.

Nakon navedenih primjera, koji nemaju pretenziju sveobuhvatnosti, valja dati odgovor na pitanje što nam otkrivaju srednjovjekovni i renesansni tekstovi hrvatske književnosti o izboru biblijskih junakinja i o muškarčevu odnosu prema ženi?

Uz poneku iznimku, kao što su to ženomrzačka glagoljaška pjesma *Ženska ljubav* i apokrifi u kojima se govori o Evinu grijehu, u djelima hrvatske književnosti razmatranog razdoblja nema dvojnog odnosa prema biblijskim ženama i općenito ženskim junakinjama. Najomiljeniji su oni ženski likovi koji su primjeri svetosti, a uz bok biblijskim ženama – Evi, Djevici Mariji, Mariji Magdaleni, Juditi, Suzani, Sari – u srednjovjekovnim djelima stoje i nebiblijske starokršćanske djevice i mučenice kao što su sv. Tekla, sv. Katarina, sv. Margareta i dr. Dakle, možemo zaključiti da hrvatska književnost ne odražava zapadnoeuropsku tendenciju polariziranog pristupa ženi, koji se kreće od divinizacije do sotonizacije. Strah od žene, ali i mnogobrojni drugi strahovi započinju se širiti Europom od XIV. stoljeća i trajat će sve do sredine XVII. stoljeća. Razlozi strahova su različiti, od velikog raskola i snažne protestantske reformacije pa do turske opasnosti. Osim toga, čovjek se bojao kuge, koja je harala u svim zemljama, bojao se gladi, seoskih i gradskih buna, ratova, a njegovu nesigurnost pojačavali su i crkveni krugovi sa svojim knjigama i propovijedima koje su u ljudi širile snažan strah od smrti duše i osjećaj nemoći pred najvećim neprijateljem – Sotonom i njegovim

pomagačima, među kojima se najčešće navode Turci, Židovi, ali i žene (osobito vještice). Dovoljno je u tome kontekstu spomenuti djelo *Malleus maleficarum* (*Malj za vještice*) nastalo 1487. godine iz pera dominkanaca Henrika Institoris i Jakoba Sprengera, koje je kao traktat o vješticama i njihovu odnosu s vragom bilo priručnikom u inkvizitorskim postupcima. Ovdje se, među ostalim, ističe da su glavne ženske mane lakovjernost, brbljavost, nepostojanost, putenost, ljubomora, osvetoljubivost, lažljivost itd.

Hrvatski srednjovjekovni i renesansni pisci u izboru biblijskih junakinja ne otkrivaju negativnu stranu odnosa prema slabijem spolu. U većini tekstova dominira divinizacija žene, a u tom pobožnom muškarčevom štovanju slabijega spola iznimno je razvijen kult Blažene Djevice Marije, dok je izbor ostalih biblijskih žena uvjetovan u prvome redu njihovim vrlinama dobrih kršćanki i neporočnim načinom života (iznimka je zbog dobro znanih razloga – Eva). I dok su u srednjovjekovnoj književnosti biblijske žene, iako hrabre, uglavnom šutljive mučenice koje stoički podnose sva teška iskušenja, one su u renesansnoj književnosti, a ovdje smo izdvojili primjere biblijskih junakinja u djelima Marka Marulića i Mavra Vetranovića, pisaca čije je djelo duboko prožeto i nadahnuto Biblijom, ne samo hrabre junakinje koje mijenjaju svijet oko sebe, bilo da kao Judita spašavaju vlastiti narod ili kao Suzana vraćaju vjeru u mogućnost ispravljanja društvene nepravde, već su i žene novog humanizma. Dakle, bliže svjetovnom nego biblijskom svijetu. Na dvojaki pristup ženi, a time i na uvođenje elemenata njezine sotonizacije, trebat će pričekati XVII. stoljeće i ona djela hrvatske barokne književnosti gdje će u prvome planu biti žena grešnica, koja ponekad ima biblijsko ime "Mandaljena" a ponekad je tek bezimena "bludnica".

NAVEDENA LITERATURA

- Biblija* 1996. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Delimo, Žan. 1987. *Strah na Zapadu: (od XIV do XVIII veka): opsednuti grad*, knj. 2. Novi Sad: "Književna zajednica Novog Sada" - "Dnevnik". [Biblioteka "Theoria"]
- Franičević, Marin. 1986. *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, knjiga I. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Hercigonja, Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost*. Zagreb: Liber - Mladost. [Povijest hrvatske književnosti, knj. 2]
- Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. 2000. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Marko Marulić – *Judita*. 1998. M. Moguš, ur. Zagreb: Matica hrvatska.

- Novak, Slobodan. 1997. *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga II. Zagreb: Anti-barbarus.
- Petrović, Ivanka. 1984. "Hagiografsko-legendarna književnost hrvatskog srednjovjekovlja i senjski 'Marijini Mirakuli'". *Slovo* 34:190.
- Štefanić, Vjekoslav, ur. 1969. *Hrvatska književnost srednjeg vijeka*. Zagreb: Zora - Matica hrvatska. [PSHK, knj. 1]
- Tomasović, Mirko. 1999. *Marko Marulić Marul: monografija*. Zagreb - Split: Erasmus naklada Zagreb - Književni krug Split.
- Vrančić, Faust. 1995. *Život nekoliko izabranih divic*. J. Lisac, ur. Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić". ["Knjižnica Bašćina"]
- Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*. 1968. Rafo Bogišić, ur. Zagreb: Zora - Matica hrvatska. [PSHK, knj. 5]

BIBLICAL WOMEN IN CROATIAN MEDIEVAL AND RENAISSANCE LITERATURE

SUMMARY

In this paper, the author delves into the subject of the Biblical women in Croatian medieval and renaissance literature; the theme of the paper is also the position of women in those times and the attitude of the society toward the "weaker gender", which largely determined the choice of the literature heroines of the above mentioned era. The Croatian literature and its social environment did not blindly follow the model of other Western European peoples, which shows clear tendency of two-fold approach to the women, an approach that lasted for many centuries: they were either divinized or satanized. The Croatian medieval and renaissance authors did not choose the Biblical heroines on the base of negative attitude toward women, and the satanization of women was very rare. Most texts from that period are dominated by divinization of women; in such worship of the "weaker gender" by men, the cult of Virgin Mary was extremely widespread, while other heroines were chosen by the principle of exemplariness and impeccability. The approach of Croatian medieval literature, where a woman is mostly a silent martyr which stoically endures all the great temptations, differs from the renaissance approach, where the heroine is respected because she is a courageous woman who changes, or wants to change, the world which surrounds her. Therefore, in the Renaissance, the women are closer to the secular than to the Biblical world. The two-fold approach, which introduced the elements of satanization, came as late as 17th century with the baroque literature. The baroque literature is characterized by a substantial number of literary works which emphasize the woman-sinner, who sometimes carries Biblical name of "Mandaljena", and sometimes is just a nameless "harlot".

Key words: Biblical heroines, divinization and satanization of the women, medieval and renaissance approach to women